

DWARSE GEESTEN

door

prof. dr. Dymph C. van den Boom

Rede ter gelegenheid van de 383ste dies natalis
van de Universiteit van Amsterdam
op donderdag 8 januari 2015

JOHN HENRY NEWMAN

WILHELM VON HUMBOLDT

Dwarse geesten¹

Dames en heren,

Op 6 oktober ontmoette ik David van Reybrouck op de Avond van Wetenschap en Maatschappij. In de Ridderzaal vertelde hij over zijn tafelgenoten, de vorige eeuw overleden gebroeders Tinbergen. Op zijn vraag of ik wel eens een soortgelijke ervaring had, maakte ik hem deelgenoot van het volgende gesprek.

Tijdens het hooglerarendiner na afloop van de dies natalis is er een uitgekende tafelschikking. Ik mocht aanschuiven bij niemand minder dan John Henry Newman en Wilhelm von Humboldt. Dat verbaasde mij enigszins, gegeven het feit dat beide wetenschappers reeds zo'n twee eeuwen geleden gestorven zijn. Maar ik kon mij waarlijk geen betere disgenoten voorstellen om het te hebben over de lang verwachte wetenschapsvisie², de blauwdruk van het kabinet voor de toekomst van de wetenschap in Nederland.

John Henry Newman, dat weet u, was een vooraanstaand wetenschapper aan de universiteit van Oxford³. Hij werd in 1854 rector van de Katholieke Universiteit van Ierland, tegenwoordig het University College Dublin. In 1852 publiceerde hij *The Idea of a University*, waarin hij zijn filosofie op de universiteit uiteenzet. Ondanks de oppositie die het boek opriep, had het een enorme invloed. Generaties schrijvers en geleerden hebben de profetische, tijdloze en universele aard van Newmans visie op de universiteit omarmd. Wilhelm von Humboldt was een Duits filosoof, regeringsfunctionaris en grondlegger van de Universiteit van Berlijn, tegenwoordig de Humboldt Universiteit⁴. Zijn visie op de universiteit is gebaseerd op het principe van vrije en universele vorming voor alle burgers. Onderwijs en onderzoek dienen in één institutie verenigd te zijn. Dit werd niet alleen het model voor Duitsland, maar ook voor de moderne universiteit in de meeste Westerse landen. Humboldt botste in zijn tijd met de gevestigde aristocratie door aan te dringen op onafhankelijkheid van de universiteit van de staat en de grillen van de politiek.

Twee wetenschappers en twee visionaire bestuurders van het eerste uur en bovenal: twee zeer vrije geesten.

We schoven aan tafel aan. Newman en Von Humboldt keken rond in het Muziekgebouw aan 't IJ en straalden.

“Wat een geweldige opkomst, John. Wat een uitzonderlijke bijeenkomst van vrije geesten!”

¹ Vrij naar David Van Reybrouck. *Het geheim van de egels*.

² Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. *Wetenschapsvisie 2025: Keuzes voor de toekomst*. Den Haag, november, 2014.

³ W. Barry (1911). *John Henry Newman*. In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company.

⁴ UNESCO: International Bureau of Education. *Wilhelm von Humboldt (1767-1835)*. *Prospects: the quarterly review of comparative education*, 2000, vol. XXIII, no. 3/4, 1993, p. 613-23.

“Ja,” antwoordde Newman, “het schijnt goed te gaan met de wetenschap in Nederland. In de wetenschapsvisie staat dat het Nederlandse wetenschapsstelsel zeer goed presteert in termen van kwaliteit en productiviteit, en topprestaties bereikt, zelfs met een gemiddeld niveau van publieke middelen⁵.”

“Maar wat een verschil met onze tijd!” reageerde Von Humboldt. “Meer nog dan onderzoek was onderwijs de *raison d’être* van de universiteit. Het aankweken van een kritische en maatschappijbewuste houding, daar gaat het om. Opmerkelijk eigenlijk dat onderwijs geen onderdeel is van de wetenschapsvisie – ik vind dat die nauw samenhangen. Maar goed, het schijnt dat er nog een soort hogeronderwijs-tour⁶ komt.

“Is dat werkelijk waar?” vroeg Newman onbegrijpend.

“Welzeker. En begrijp jij het rijtje thema’s van die tour trouwens? Online afstandsonderwijs, blended learning, employability. Hoe zit het met de *vorming* van de jeugd van tegenwoordig? In onze tijd waren dat zo’n 3 tot 5% jongelieden. Tegenwoordig schijnt men Bildung door wetenschap te willen realiseren voor 50% van een jaargang. Is dát niet het probleem dat in die tour bediscussieerd zou moeten worden? Een pedagogische doordenking van het hoger onderwijs lijkt dan toch meer op zijn plaats.”

Nog voor het voorgerecht werd geserveerd, boog Wilhelm von Humboldt zich minzaam naar mij toe. Hij las mijn naamkaartje en vroeg: “En wat zijn uw vakgebieden?”

“Wel stamelde ik, “alleen de psychologie.”

“Waren er geen andere vakgebieden?”

“Ja, dat wel.”

“Maar waarom dan maar één vakgebied?”

Nog voor ik kon antwoorden werden we onderbroken door John Newman:

“Wilhelm heeft over Bildung geschreven in Band I van zijn *Gesammelte Schriften*⁷, *Theorie der Bildung des Menschen* uit 1793.”

”Wist u dat, mevrouw van den Boom?”

“Euh, ja, ik las het op internet.”

“Wat?”

“Internet. Nu ja, laat maar zitten.”

“Ik ben een enorme fan van uw publicatie,” zei ik, terwijl ik mij tot Von Humboldt wendde. “U pleit voor eenheid van onderwijs en onderzoek. U vindt ook dat een student geen consument moet zijn van het leerproces, maar iemand die zelf onderzoek doet onder begeleiding van een wetenschapper. Academische vrijheid en autonomie van docenten zijn de premissen waarop uw visie van de universiteit is gestoeld, gevrijwaard van de grillen van de politiek. Toch kan uw idee om de universiteit een zekere mate van ‘eenzaamheid’ te gunnen niet geïnterpreteerd worden als een poging de wetenschap op te bergen in een ivoren toren. U als geen ander benadrukte dat het individu verplicht is een rol te vervullen in de maatschappij. Juist personen die vrij van externe omstandigheden gevormd zijn, hebben de moed en de kracht de maatschappij te helpen omvormen. Voor die onafhankelijkheid is

⁵ Ministerie van Financiën. *IBO Wetenschappelijk onderzoek*. Den Haag, mei 2014.

⁶ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. *Discussienotitie HO-tour: Digitalisering & Flexibilisering*. Den Haag, 2014.

⁷ Werke in Fünf Bänden. Andreas Flitner und Klaus Giel (Eds.), Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1960-81.

publieke financiering noodzakelijk. Nu ik er zo over nadenk zijn uw ideeën eigenlijk een uitstekend uitgangspunt voor een analyse van de vermeende problemen met de universiteit zoals die in de wetenschapsvisie gepercipieerd worden.”

“Zo is het genoeg over mij,” zei Von Humboldt. “Laten we het over John hebben: hij heeft een serie lezingen gegeven over de universiteit. Kent u die ook mevrouw van den Boom?”

“Jazeker, ik ben ook fan van *The Idea of a University*⁸. De missie van de universiteit wordt daarin noch gezien als morele vorming, noch als werktuiglijke productie. Het gaat om het creëren van een intellectuele cultuur, waarin op allerlei gebieden zuiver redeneren wordt aangeleerd. Uw beider visies liggen dicht bij elkaar en stralen een honger uit naar onverzadigbare nieuwsgierigheid.”

Op dat moment, dames en heren, bracht men ons een in filodeeg verpakte steak tartare op een salade van zoetzure rode kool, sterappeltjes en cranberries met een dressing van honing en sinaasappel. De vegetariërs moesten het, gelukkig voor hen, stellen met gegrilde groenten.

“Maar mevrouw van de Boom,” zei Von Humboldt inmiddels toch iets scherper, “het lijkt wel alsof men tegenwoordig Bildung ziet als spelerei van ons doolie Duitse denkers.”

“Inderdaad,” zei Newman, “naar verluidt, Wilhelm, moet men vandaag de dag oppassen voor toenemende internationale concurrentie. Ook dreigen de Nederlandse investeringen in de wetenschap achter te blijven bij die in veel andere landen.”

“Tja, John, maar angst is natuurlijk een slechte raadgever. Het is een draak met vele koppen. Deze keer lijken de twee meest afschrikwekkende China en India te zijn. In doorspookte dromen ziet men blijkbaar miljoenen Chinese en Indiase whizzkids van ’s morgens vroeg tot ’s avonds laat gedrild worden om negens en tienens te halen voor wiskunde, natuurkunde en techniek. Opdat zij straks het Oosterse Wirtschaftwunder tot stand brengen⁹.”

“Zeker, Wilhelm, angst moet er niet toe leiden dat het weinige geld dat nog aan onderwijs besteed wordt eenzijdig wordt ingezet. Mijn buurman had het net over *vreemde* talen (*vreemd* hoorde ik, is bijvoorbeeld Frans, de taal van Voltaire, Sancerre). En hij zei waarom zou je filosofie studeren, zoiets onpraktisch.”

“Ik zou zeggen simpel! Naar verluidt zijn het tijden van grote onzekerheid. En hoe kun je je voorbereiden op onzekerheid? De enige manier is om niks voor lief te nemen. Door elke vaste aanname onderwerp van onderzoek te maken, door te leren omgaan met complexiteit en onzekerheid. Daarom zijn ook deze vakken de sleutel voor de toekomst.”

Lezen over Newman en Von Humboldt, dames en heren is lezen over een ander tijdperk:

- een tijdperk, zo’n twee eeuwen geleden, dat toch herkenbaar en comfortabel aanvoelt;
- een tijdperk waarin academische vorming centraal stond voor het individu, maar ook voor de maatschappij;
- een tijdperk waarin onderwijs en onderzoek onlosmakelijk met elkaar verbonden waren;

⁸ J. H. Newman. *The idea of a university*. Notre Dame University Press, 1852.

⁹ S. Pleij. *Wij willen Bildung! Wij willen Bildung*. Vrij Nederland, april, 2012.

- een tijdperk waarin alle disciplines van belang geacht werden voor de vorming van jonge mensen. Niet om die allemaal zelf te bestuderen, maar om in een omgeving te verkeren met andersdenkenden die je uitdagen;
- een tijdperk waarin vrije geesten en dwarse denkers de ruimte kregen;
- een tijdperk waarin kennis niet alleen maar direct economisch nuttig hoefde te zijn of direct inzetbaar in topsectoren.

Dat mythische tijdperk dat ik nu zo schetsmatig oproep, had één groot nadeel. Niet iedere bestuurder was een visionair als Newman of een Von Humboldt. En ook toen er waren uitwassen, beslist.

Maar kan het zijn dat men nu wil doorschieten naar een stelsel dat zelfs nieuwe uitwassen genereert? Men doet alsof de essentie van de universiteit opnieuw gedefinieerd moet worden. Wat wordt er onderzocht? Wie wordt er opgeleid? Gaat de lokale jeugd voor of het internationaal toptalent? Met welk doel? Wat betekent het voor de neutraliteit en objectiviteit van het onderzoek wanneer externe geldstromen de universiteit laten draaien? Met grote vragen op haar bord over klimaatverandering, over de weg uit de economische crisis, over mondialisering en de biotechnologische revolutie staat neutraliteit en autoriteit van de universiteit hoe dan ook onder druk. Als ze dan naast Athene, de godin van de wijsheid, ook nog Hermes, de god van de handel, gaat dienen, kan het stormen op de Olympus¹⁰.

De komende tijd wordt op basis van de visie een nationale wetenschapsagenda opgesteld. Ik hoop dat men zich daarbij realiseert dat de ‘Westerse’ universiteit gebaseerd op de principes van Newman en Von Humboldt een buitengewoon succesvolle institutie is. De interactieve setting en operationele vrijheid heeft een vorm van creativiteit gestimuleerd die universiteiten tot één van de belangrijke ondernemende centra van de moderne tijd heeft gemaakt. Ze behoren tot de fundamentele instrumenten die die moderne wereld mogelijk gemaakt hebben. In de afgelopen 40 jaar hebben zij een massale toename in studentenaantallen geabsorbeerd. In veel landen zijn zij ook de primaire locatie voor de nationale research-basis. Ze zijn voorgegaan in het ontwikkelen van interdisciplinaire concepten die van vitaal belang zijn om de vele complexe uitdagingen te adresseren waar de wereld mee geconfronteerd wordt. Universiteiten exploreren de meest theoretische en hardnekkige onzekerheden in de kennisbasis, maar zoeken ook de praktische toepassingen voor hun ontdekkingen. Zij toetsen en versterken de overgedragen kennis van eerdere generaties. Universiteiten creëren ‘bruikbare kennis.’ Onvermijdelijk is de definitie van bruikbare kennis relatief. Het is deels wat praktisch bruikbaar is; het dient deels een breed doel om de menselijke omstandigheden en de wereld waarin we leven coherentie te geven; en het is deels ook voorbereiding op wat we nu nog niet als bruikbare kennis beschouwen. Het leidt geen twijfel dat universiteiten hierin opmerkelijk succesvol zijn. Dat blijkt ook uit het feit dat de regering en de maatschappij zoveel aandacht aan hen schenken. Welke beleidsgedreven eisen er ook aan de universiteit gesteld worden en wat voor wensen er ook leven, de universitaire onderneming is

¹⁰ Themaredactie “Universiteit.” *Over aardappels en zelfplagiaat*. Agora: Magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken. 2014-1.

er in principe één waar ontdekkingen niet van tevoren bepaald kunnen worden en waar de gevolgen van de ontmoeting tussen dwarse geesten uit opeenvolgende generaties onvoorspelbaar zijn. En dat zijn nu precies de condities voor creativiteit¹¹.

Voorafgaand aan de economische crisis zijn allerlei organisaties explosief gegroeid. Waarom zijn er witte raven? Omdat er instituties zijn, die onder andere universiteit heten, die altijd in nieuwe en slimmere oplossingen denken. Die het succes van vandaag als het falen van morgen zien. Omdat er dwarse denkers zijn. Zij die standaard andere wegen bewandelen. Als houding. Als fundament. Altijd op zoek naar *An Inconvenient Truth*. Daadwerkelijk willen weten waar het mis gaat of beter kan. Dienend zijn en een bijna ziekelijke houding van verbetering en innovatie hebben. Zij die willen weten hoe het zit en waar het naar toe moet. Als ultieme ambitie. Altijd onrustig. Concurrentie niet alleen in eigen sectoren zien, maar ook op ogenschijnlijk vreemde plekken. Haar voelen als ze er nog niet is. Denkers die uitdaging vinden in complexiteit en verandering, autonoom, nieuwsgierig, zich voortdurend afvragend waarom dat wat vanzelf spreekt, eigenlijk vanzelf spreekt.

Laten dergelijke geesten zich leiden door een alles overkoepelende agenda? Ik denk het niet. En zelfs al zouden zij dat doen, kan een dergelijke agenda überhaupt worden opgesteld? Niemand kan het complete programma vaststellen van wat een samenleving op een bepaald moment nodig heeft. Daarvoor is de dynamiek veel te groot. Veel van wat men bij afstuderen weet, is een aantal jaren later achterhaald of van nieuwe informatie voorzien. Bovendien zijn velen enige tijd na afstuderen werkzaam in een ander domein dan waarin men opgeleid is. Daarom is Bildung zo belangrijk.

Een overkoepelende agenda draagt waarschijnlijk ook niet bij aan het succes van de universiteit. Wetenschap is nu precies zo'n onderwerp dat verstandig is om uit te besteden aan dwarse denkers, specialisten die onder eigen regie vroeg of laat met creatieve oplossingen komen voor de complexe problemen van morgen.

Dank voor uw aandacht.

¹¹ G. Boulton & C. Lucas. What are universities for? LERU, september, 2008.